

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

УДК 78.07.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2024-1-1>

Валентина АНТОНЮК

докторка культурології, професорка, народна артистка України, завідувачка кафедри камерного співу, Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, вул. Архітектора Городецького, 1-3/11, м. Київ, Україна, 01001

ORCID: 0000-0003-1821-1933

Людмила АРТЮХОВА

докторка мистецтва, викладачка кафедри камерного співу, Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, вул. Архітектора Городецького, 1-3/11, м. Київ, Україна, 01001

ORCID: 0000-0003-2163-2456

Бібліографічний опис статті: Антонюк, В., Артюхова, Л. (2024). Кафедра камерного співу в хронописі вокальної школи Київської консерваторії. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 3–14, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-1-1>

КАФЕДРА КАМЕРНОГО СПІВУ В ХРОНОПИСІ ВОКАЛЬНОЇ ШКОЛИ КИЇВСЬКОЇ КОНСЕРВАТОРІЇ

Мета роботи полягає у дослідженні передумов створення в 2017 році першої та єдиної в Україні кафедри камерного співу в контексті вивчення хронопису вокальної школи Київської консерваторії.

Методологія дослідження. Застосовано порівняльно-історичний, типологічний, описовий, ретроспективний методи аналізу, моделювання, спостереження й узагальнень музично-педагогічного досвіду; опрацьовано архівні джерела інформації.

У статті подано хронопис вокальної школи Київської консерваторії в іменах її достойників, – викладачів і лекторів, які виховали не одне покоління видатних українських співаків і вокальних педагогів. Головною рисою вокальної школи Київської консерваторії (з 1996 – Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського) визначено спадкоємність досвіду. Відзначено, що, заснована в 2017 році, після розділення кафедри сольного співу, випускаюча кафедра камерного співу стала потужним осередком вищої вокальної освіти. На кафедрі діє магістратура, асистентура й творча аспірантура. Виховна робота серед студентів кафедри полягає не лише в опануванні вузько-однобічними професійними засобами: у напрацьованих методиках акумульовано міждисциплінарну проєкцію сукупності знань про музичне мистецтво, що є безсумнівним свідченням реального процесу культурогенезису у творенні сучасного вокального художнього простору. Наданий хронологічний опис діяльності засновників вокальної школи Київської консерваторії дозволяє розглядати її, як історичну модель музичного життя, що уособлює зміст професійної вокальної освіти України в періоди становлення, розвитку й розквіту основних форм навчального процесу. Вивчення аспектів діяльності кафедри камерного співу як спадкоємиці досвіду вокальної школи Київської консерваторії сприяє визначенню перспектив її розвитку в сучасному часо-просторі національної культури. Оскільки спрямування магістральних рис української вокальної школи здебільшого узгоджується зі стилєвими напрямками й особливостями музичного мислення конкретних історичних періодів культурного розвитку, особливого значення набуває наявність цілісних комплексів знань у галузі духовного просвітництва. Завжди на часі – виявлення, дослідження та збереження досвіду існуючих, а також – вивчення створюваних комплексів знань у галузі музичного мистецтва. Цьому й покликана сприяти важлива історична місія вокальної школи Київської консерваторії в музично-освітній метасистемі національної культури, що продовжує поповнювати й посилювати здобутки світової скарбниці музичного мистецтва.

Наукова новизна: здобутки кафедри камерного співу в хронописі вокальної школи Київської консерваторії розглянуто вперше.

Висновки. Визначено, що хронопис вокальної школи Київської консерваторії продовжує поповнюватися здобутками вітчизняної та світової скарбниці музичного мистецтва. Ця школа, як історична модель музичного життя, втілює зміст професійної вокальної освіти в Україні в періоди становлення, розвитку та розквіту основних форм навчального процесу. Вивчення аспектів діяльності кафедри камерного співу, як спадкоємиці досвіду вокальної школи Київської консерваторії, сприяє визначенню перспектив її розвитку в сучасному часопросторі національної культури. Спрямованість основних рис української вокальної школи здебільшого відповідає стилєвим течіям та особливостям музичного мислення конкретних історичних періодів розвитку культури. Особли-

вого значення набуває наявність цілісних комплексів знань у сфері духовного просвітництва. Важлива історична місія вокальної школи Київської консерваторії покликана сприяти виявленню, дослідженню та збереженню досвіду існуючого, а також вивченню нового. Створені комплекси знань у галузі музичного мистецтва, – абсолютний авторитет у музично-освітній метасистемі національної культури.

Ключові слова: вокальна школа Київської консерваторії, історична модель, кафедра камерного співу, спадкоємність досвіду, українські співаки, хронопис.

Valentina ANTONYUK

Doctor of Cultural Studies, Professor, People's Artist of Ukraine, Head of the Department of Chamber Singing of Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music, 1-3/11 Horodetskyi Architect str., Kyiv, Ukraine, 01001

ORCID: 0000-0003-1821-1933

Liudmyla ARTIUKHOVA

Doctor of Arts, Teacher of the Department of Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music, 1-3/11 Horodetskyi Architect str., Kyiv, Ukraine, 01001

ORCID: 0000-0003-2163-2456

To cite this article: Antonyuk, V., Artiukhova, L. (2024). Kafedra kamernoho spivu v khronopysi vokalnoi shkoly Kyivskoi konservatorii [Department of chamber singing in the chronography of Kyiv conservatory vocal school]. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 3–14, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-1-1>

DEPARTMENT OF CHAMBER SINGING IN THE CHRONOGRAPHY OF KYIV CONSERVATORY VOCAL SCHOOL

The purpose of the work is to study the prerequisites for the creation in 2017 of the first and only department of chamber singing in Ukraine in the context of studying the chronology of the vocal school of the Kyiv conservatory.

Research methodology. Comparative-historical, typological, descriptive, retrospective methods of analysis, modeling, observation and generalizations of music-pedagogical experience are applied; archival sources of information were developed.

The article presents the annals of the department of solo singing of the Kyiv conservatory in the names of its dignitaries, teachers and lecturers who have educated more than one generation of outstanding Ukrainian singers and vocal teachers. The main feature of the vocal school of the Kyiv conservatory (since 1996 – the Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music) is defined as continuity of experience. It was noted that, founded in 2017 after the separation of the department of solo singing, the graduating department of chamber singing became a powerful center of higher vocal education. The department offers a master's degree, an assistantship, and a creative postgraduate course. The educational work among students of the department consists not only in mastering narrowly one-sided professional means: in the developed methods, an interdisciplinary projection of the totality of knowledge about musical art has been accumulated, which is an undoubted evidence of the real process of cultural genesis in the creation of a modern vocal artistic space.

Scientific novelty: the achievements of the chamber singing department of the vocal school of the Kyiv Conservatory are reviewed for the first time.

Conclusions. It was determined that the chronicle of the vocal school continues to replenish and strengthen the achievements of the national and world treasury of musical art. This school, as a historical model of musical life, embodies the content of professional vocal education in Ukraine during the periods of formation, development and flowering of the main forms of the educational process. The study of aspects of the activity of the department of chamber singing as the inheritor of the experience of the vocal school of the Kyiv conservatory contributes to the determination of the prospects for its development in the modern time-space of national culture. The direction of the main features of the Ukrainian vocal school is mostly consistent with stylistic trends and peculiarities of musical thinking of specific historical periods of cultural development. The presence of integral complexes of knowledge in the field of spiritual enlightenment is of particular importance. The important historical mission of the vocal school of the Kyiv conservatory is intended to contribute to the identification, research and preservation of the experience of the existing, as well as the study of the newly created knowledge complexes in the field of musical art, – absolute authority in musical and educational metasystem of national culture.

Key words: vocal school of the Kyiv conservatory, historical model, department of chamber singing, continuity of experience, Ukrainian singers, chronology.

Постановка проблеми та її актуальність. Вокальна школа Київської консерваторії, як історична модель музичного життя, уособлює

зміст професійної вокальної освіти України в періоди становлення, розвитку й розквіту основних форм навчального процесу. Вивчення

аспектів діяльності кафедри камерного співу як спадкоємиці досвіду вокальної школи Київської консерваторії сприяє визначенню перспектив її розвитку в сучасному часо-просторі національної культури. Спрямування магістральних рис української вокальної школи здебільшого узгоджується зі стильовими напрямками й особливостями музичного мислення конкретних історичних періодів культурного розвитку. Особливого значення набуває наявність цілісних комплексів знань у галузі духовного просвітництва. Завжди на часі – виявлення, дослідження та збереження досвіду існуючих, а також – вивчення створюваних комплексів знань у галузі музичного мистецтва. Цьому й покликана сприяти важлива історична місія вокальної школи Київської консерваторії (з 1996 – Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського; далі – НМАУ) в музично-освітній метасистемі національної культури, що продовжує поповнювати й посилювати здобутки світової скарбниці музичного мистецтва.

Мета дослідження полягає у вивченні передумов створення в 2017 році наразі єдиної в Україні кафедри камерного співу НМАУ в контексті вивчення хронопису вокальної школи Київської консерваторії.

Завдання: подати літопис вокальної школи Київської консерваторії в іменах її достойників; визначити спадкоємність досвіду як головну рису вокальної школи Київської консерваторії; довести, що, заснована в 2017 р. випускаюча кафедра камерного співу стала потужним осередком вищої вокальної освіти, а виховна робота серед студентів кафедри полягає не лише в опануванні вузько-однобічними професійними засобами: у напрацьованих методиках акумульовано міждисциплінарну проєкцію сукупності знань про музичне мистецтво, що є безсумнівним свідченням реального процесу культурогенезису у творенні сучасного вокального художнього простору.

Методологія: застосовано порівняльно-історичний, типологічний, описовий, ретроспективний методи аналізу, моделювання, спостереження й узагальнень музично-педагогічного досвіду; опрацьовано архівні джерела інформації.

Матеріалом для аналізу стали публікації з питань історії вокальної школи Київської

консерваторії та вивчення процесів розвитку її кращих традицій, акумульованих у діяльності новоствореної в 2017 році кафедри камерного співу.

Аналіз досліджень і публікацій. Наперед необхідно зазначити, що, хоча професорка Михайлова Т. М. назвою та змістом своєї праці «Виховання співаків у Київській консерваторії: хронологічний огляд з 1863 по 1963 рр.» іще в 1970 році здійснила непомічену спробу аргументувати, що вік нашої *Alma mater* – на півстоліття поважніший, ніж нормований енциклопедичними джерелами, нині відбувається полеміка докіль нормування дати її заснування та безумовної необхідності перейменування (Бондаренко, 2023); (Михайлова, 1970). Наразі залишаємо за собою право на розвиток власних результатів (Антонюк, 2001; 2013; 2022).

Виклад основного матеріалу. Зміст поняття «вокальна школа» утворюють здобутки професійного музичного мистецтва, вокально-виконавської та педагогічної творчості національної художньої еліти. Українська вокальна школа формувалась упродовж різних історичних періодів: докласичного (староруське співацьке мистецтво, – до XVI ст.); класичного (становлення професійної хорової школи й принципів виховання в її лоні солістів, – XVII–XIX ст.); посткласичного (вироблення професійних основ навчання сольному, – оперному співу європейської традиції у вищих навчальних закладах освіти наприкінці XIX – початку XX ст.) і сучасного, – складного й суперечливого періоду еволюції національної художньої культури. Спрямування магістральних рис української вокальної школи здебільшого узгоджується зі стильовими напрямками й особливостями музичного мислення конкретних історичних періодів культурного розвитку. Особливого значення набуває наявність цілісних комплексів знань у галузі духовного просвітництва. Виявленню, дослідженню та збереженню досвіду існуючих, а також – вивченню створюваних комплексів знань у галузі музичного мистецтва покликана сприяти важлива історична місія вокальної школи Київської консерваторії, – абсолютного авторитету в музично-освітній метасистемі національної культури. Звернімося ж до її джерел.

Загальновідомо, що в 1863 у Києві було відкрито музичні класи, затим – музичну школу

(1868), музичне училище (1874), Музично-драматичну школу Миколи Лисенка (1904) і консерваторію (1913). У цих закладах навчали співу українські та запрошені з-за кордону викладачі: *Камілло Еверарді, Ольга Лисенко-О'Коннор, Михайло Енгель-Крон, Марія Зотова, Катерина Конча, Олена Муравйова, Мартін Петц, Рауль (Роберт) Пфеніг, Олександр Філіппі-Мишуга.*

Підвалини вокальної школи Київської консерваторії заклали її патріархи: *Етторе (Гектор Петрович) Гандольфі* (1862–1931); *Марія Павлівна Алексеєва-Юневич* (1848–1922); *Олександра Миколаївна Шперлінг* (1867–1943); *Василь Олексійович Цветков* (1866–1933).

Слід зазначити, що на час створення у Києві консерваторії в усій Україні йшов активний процес формування системи музичного навчання європейського рівня, де значне місце посідала академічна вокальна освіта. Поширена практика іноземних педагогів на українському ґрунті була зумовлена популярністю й авторитетом італійської (вердіївської), німецької (вагнерівської) та французької оперно-виконавських традицій, які приїжджі педагоги прищеплювали голосистим українцям на їхній батьківщині. Завдяки утворенню мережі музичних закладів українська співуча молодь, нарешті, отримала можливість здобути вокальну освіту вдома, що було значно доступнішим від зарубіжних вояжів у пошуках оперних маестро в Італії, Німеччині або деінде. Відбувався і зворотній процес: після навчання й праці «у світах» до України поверталися наші співаки та заклали тут підвалини національної школи співу. Особливо значущою в цьому плані була місія всесвітньо відомого оперного співака і педагога, професора *Олександра Пилиповича Філіппі-Мишуги* (1853–1922). Він приїхав до Києва на запрошення Миколи Віталійовича Лисенка та викладав у 1904–1911 у його Музично-драматичній школі, а також виступав із відкритими лекціями українською мовою про техніку співу. Поміж його вихованців були майбутні професори Київської консерваторії *Марія Едуардівна Донець-Тессейр*, педагогічна діяльність якої на кафедрі сольного співу стала епохою для української вокальної школи, а також *Михайло*

Венедиктович Микиша (1885–1971; викладав у 1944–1956; автор праці «Практичні основи вокального мистецтва» (1985).

Найприкметнішою особливістю життя вокальної школи Київської консерваторії є спадкоємність її найкращих традицій від учителя до учня. За 120-річну історію кафедри сольного співу тут склалися справжні фахові династії. Найчисленнішою є сім'я співаків і акторів (близько 500!), вихована професоркою, з.д.м. УРСР *Оленою Олександрівною Муравйовою* (дів. Апостол-Кегич, 1867, м. Харків –1939, м. Київ), яка за роки роботи в Музично-драматичній школі Миколи Лисенка (з 1906), Музично-драматичному Інституті та Київській консерваторії (1918–1939) створила яскраву авторську школу. Серед її учнів – н.а. СРСР Зоя Гайдай, Лариса Руденко; з.а. УРСР Наталя Захарченко, заслужені діячі мистецтв УРСР Дометій Євтушенко, Римма Разумова, які продовжили на кафедрі традиції своєї вчительки. До школи Олени Муравйової належать також н.а. СРСР Іван Козловський, н.а. УРСР Оксана Петрусенко, відома румунська співачка Міліца Корьюс; солісти Київської опери Ірина Воликівська, Олена Петляш, Всеволод Пекарський; видатні драматичні актори, народні артисти СРСР Данило Антонович, Іван Мар'яненко, Лесь Сердюк. Вокально-педагогічні засади авторської школи О. О. Муравйової продовжили її учні – викладачі Київського музичного училища імені Р. М. Глієра (нині – Київська муніципальна академія музики імені Р. М. Глієра), з.а. УРСР *Микола Шостакович, Броніслава Полякова, Лідія Дорошенко та Ірина Найденко*; професор Харківської консерваторії *Михайло Михайлов-Сидоров*, професорка Одеської консерваторії *Наталя Урбан* й ін.

Важливо зазначити, що в 1934–1936 кафедра сольного співу Київської консерваторії діяла під керівництвом композитора і диригента *Григорія Ісаковича Компанійця* (1881–1959). Упродовж 1936–1939 тут діяли дві кафедри сольного співу, очолювані *Оленою Муравйовою* та з.а. УРСР *Федором Дроздо-Поляєвим* (1873–1939; серед його відомих учнів – н.а. УРСР Микола Фокін і Лілія Лобанова). Протягом двох наступних навчальних років (1939–1941) у Київській консерваторії діяла особня *кафедра камерного співу*, очолювана професором *Олександром Михайловичем Брагіним* (1881–1955), викла-

дачами якої були *Елеонора Павлівна Скрипчинська, Розалія Наумівна Ельвова, Наталя Веніамінівна Татарінова та Ілля Васильович Звигунов*.

Упродовж 1926–1952 рр. на кафедрі сольного співу працювала з.д.м. УРСР, професорка *Клара Йосипівна Брун* (1916–1959), – вихованка Віденської консерваторії, знаменита виконавиця вагнерівського репертуару, багаторічна солістка Київської опери. Її учні й послідовники на кафедрі – н.а. УРСР, доцентка *Лілія Данилівна Лобанова* (спочатку навчалась у Федора Дроздо-Поляєва; поміж її випускників – з.а. України Людмила Войнаровська, Любов Кузьменко, Любов Скоромна). Ученицею К. Й. Брун була й професорка *Тетяна Миколаївна Михайлова* (1914–1997), серед вихованців якої – н.а. УРСР Григорій Грицюк, Андрій Кондратюк, Валентина Река, Людмила Семененко та н.а. України, Шевченківський лауреат, соліст Національної опери України, професорка кафедри сольного співу *Роман Георгійович Майборода* (1943–2018).

Необхідно зазначити, що вихованкою К. Й. Брун була й з.а. УРСР, професорка *Галина Станіславівна Сухорукова* (1923–2009; працювала на кафедрі в 1965–2003). Її учні – н.а. УРСР, лауреати міжнародних конкурсів Валентин Пивоваров і Тарас Штонда, з.а. УРСР Ярослав Гнатюк, Олександр Кочкін, Тетяна Кузьміна, Тетяна Михайлова, Валентина Стрілець, Петро Коваль; з.а. України, солістка Національної філармонії Валентина Матюшенко й ін.

Помітною постаттю у формуванні засад української вокальної школи був професор *Дометій Гурійович Євтушенко* (1893–1983; працював упродовж 1927–1983, завідував кафедрою в 1939–1963), – автор відомих праць «Питання вокальної педагогіки» (у співавторстві з М. Михайловим-Сидоровим, 1963), «Роздуми про голос» (1979) та ін. (Євтушенко, 1979). До його школи належать відомі виконавці й вокальні педагоги: н.а. СРСР, професор Львівської консерваторії Павло Кармалюк; н.а. УРСР Валерій Буймістер, Ніна Гончаренко, Владилена Грицюк, Віктор Курін, Віра Любимова, Елеонора Томм, Михайло Шевченко; з.а. УРСР Василь Бокоч, Віталій Жмуденко, Галина Шоліна, Оксана Яценко; з.д.м. України Остап Дарчук; солістка Київської філармонії Владеліна (Ліна) Ялcut. У 1949–1986 рр. на кафедрі працювала вихованка

Д. Г. Євтушенка, професорка Ірина Миколаївна Вілінська (1920–1986), – вокальний педагог і композитор, автор романсів, обробок народних пісень і збірок вокалізів за типами голосів. Упродовж 1996–2022 школу Д. Г. Євтушенка на кафедрі представляв професор, н.а. України, Шевченківський лауреат *Валерій Григорович Буймістер* (1948–2021), серед учнів якого – лауреати міжнародних конкурсів з.а. України Марія Кононова, Олександр Чувпило; Андрій Бондаренко, Денис Жданов, Олена Кумановська й ін.

У 1935–1974 рр. на кафедрі розгорнула діяльність творча лабораторія професорки *Марії Едуардівни Донець-Тессейр* (1889–1974), чії учні (н.а. СРСР Євгенія Мірошниченко; н.а. УРСР, проф. Раїса Колесник, н.а. України, проф. Надія Куделя; з.а. УРСР, доц. Віолетта Вотріна; канд. мист., проф. Марина Єгоричева) продовжили й розвинули вокальні традиції, закладені своєю видатною викладачкою. М. Е. Донець-Тессейр заснувала прогресивну практику відкритих уроків (майстер-класів), а також разом з О. О. Муравйовою і Д. Г. Євтушенком активно виступала на науково-практичних конференціях; видавала навчально-методичні праці, репертуарні збірки, писала статті.

Марина Іванівна Єгоричева (1903–1999; працювала в консерваторії упродовж 1940–1969 – канд. мист., проф., зав. кафедри сольного співу впродовж 1963–1969. На кафедрі її школу представляли доц. *Світлана Миколаївна Матейок* (1932–2020); соліст Національної опери, з.а. України, професор *Богдан Пилипович Гнидь* (1940–2004; автор праць «Історія вокального мистецтва», «Виконавські школи України. Кафедра сольного співу НМАУ імені П. І. Чайковського (1971–2001)») та видатна українська співачка, Шевченківський лауреат, н.а. СРСР, професор *Діана Гнатівна Петриненко* (1930–2018; викладала впродовж 1961–2016). Серед відомих учнів Д. Г. Петриненко – солісти Національної опери, н.а. України Людмила Монастирська та з.а. України В'ячеслав Базир; з.а. України, солістка Національної філармонії Єлизавета Ліпітюк; лауреатка міжнародних конкурсів, відома оперна й камерна співачка Алла Пригара.

Упродовж 1944–1964 рр. на кафедрі сольного співу тривала насичена педагогічна діяльність вихованки М. П. Алексеєвої-

Юневич, н.а. СРСР, професорки *Марії Іванівни Литвиненко-Вольгемут* (1892–1966). Поміж її учнів – н.а. УРСР Дмитро Мухарський, з.а. УРСР Володимир Гуров, *Зінаїда Петрівна Бузина*, яка працювала на кафедрі в 1970–2014, а в 1980–1990 була деканом вокального факультету Київської консерваторії. З-поміж учнів професорки З. П. Бузини назвемо н.а. України Ірину Даць, Світлану Петрову, Людмилу Савчук, Віктора Тетерю; з.а. України Наталю Николаїшин, Наталю Пелих, Тетяну Пімінову, Марину Семенову, Богдана Тараса.

Вихованкою проф. М. П. Алексєєвої-Юневич була знана оперна та камерна співачка, в 1952–1968 – доцентка кафедри сольного співу *Олена Олександрівна Степанова* (1891–1978), – авторка методичних праць «Про камерний спів», «Професійна гігієна голосу». Серед її учнів – н.а. УРСР Степан Грищенко та Святослав Пікульський (соліст Національної філармонії України, проф. Київського національного університету культури і мистецтв); н.а. МРСР, солістка Кишинівської опери Валентина Савицька; з.а. УРСР Георгій Беглецов, Ніна Місіна, Олександр Чулюк-Заграй, Андрій Шкурат.

Вельми плідною була педагогічна праця на кафедрі (1945–1960) професора, н.а. СРСР *Івана Сергійовича Паторжинського* (1896–1960). Серед його вихованців – видатні оперні співаки, н.а. СРСР, Герой України, лауреат державних премій, академік НАМУ, професор *Дмитро Михайлович Гнатюк*, н.а. СРСР, професор Харківського інституту мистецтв імені Івана Котляревського *Євген Іванович Червонюк*, н.а. УРСР Андрій Іванович Кікоть, ін.

Із класу з.д.м. УРСР, піаністки й вокального педагога *Марфи Хомівни Снаги-Паторжинської* (1899–1981) вийшли солісти Київського оперного театру, н.а. УРСР Олександр Загребельний, з.а. УРСР Олександра Жила та н.а. УРСР, солістка Національної філармонії, професорка *Лариса Іванівна Остапенко-Білаш* (1935–2010), яка в 1995–2010 викладала в НМАУ сольний і камерний спів.

Упродовж 1947–1965 рр. на кафедрі сольного співу Київської консерваторії працювала видатна оперна й камерна співачка, н.а. СРСР, професорка *Зоя Михайлівна Гайдай* (1902–1965). Найвідомішими її учнями були видатні оперні співаки, н.а. СРСР Світлана Данилюк; н.а. УРСР Людмила Божко, Петро Довбня; з.а.

УРСР Тамара Поліщук та Олександр Юхименко.

Соліст Київської опери, з.д.м. УРСР, доцент *Олександр Олександрович Гродзинський* (1891–1973), який навчався в Е. Гандольфі, В. Цветкова та М. Чистякова, за період викладацької роботи (1949–1973) виховав ціле гроно співаків. Назвемо, зокрема, з.а. УРСР Гліба Дранова, н.а. УРСР Миколу Полуденного, н.а. СРСР, Шевченківських лауреатів, видатних оперних і камерних співаків, професорів кафедри сольного співу *Миколу Кіндратовича Кондратюка* (у 1974–1983 – ректор Київської консерваторії; у 1994–2004 – завідувач кафедри) та *Анатолія Юрійовича Мокренка* (1933–2020), який, закінчивши навчання у М. Г. Зубарева, працював провідним солістом, а в 1991–2000 – генеральним директором Національної опери України; на кафедрі – впродовж 1985–2020.

Упродовж 1951–1981 на кафедрі сольного співу викладала видатна оперна співачка, н.а. СРСР, проф. *Лариса Архипівна Руденко* (1918–1981), серед учнів якої – відомі майстри оперної та камерної сцени: н.а. УРСР, проф. *Валентина Олексіївна Кочур*; з.а. УРСР Світлана Кисла, Микола Логвинов, Олена Мильна, Олена Цапко.

Майже двадцять років (1958–1976) працювала на кафедрі сольного співу солістка Київської опери, з.а. УРСР, з.д.м. УРСР, доц. *Римма Андріївна Разумова* (1908–1976). Її вихованцями стали н.а. СРСР, лауреат Шевченківської премії та володар двох премій *Греммі* *Анатолій Іванович Кочерга*; н.а. України, проф. ОНМА імені А. В. Нежданової *Валентина Борисівна Васильєва* та н.а. УРСР, лауреатка Шевченківської премії, доцентка *Людмила Володимирівна Юрченко*.

Канд. мист., проф. *Ірина Степанівна Колодуб* віддала кафедрі сольного співу півстоліття (роки життя –1928–2021; викладала в 1966–2016). Упродовж 1966–1997 рр. вела курс лекцій «Основи вокальної методики»; є автором праць «Про народнопісенні традиції українського вокального мистецтва» (1984), «Питання теорії вокального мистецтва» (1995), «Олександр Колодуб. Життя, творчість, спогади» (2006), «Практичні поради педагога-вокаліста» (Колодуб, 2010). Її школу представляють народні артисти України, професор НАКККіМ Фемій Мустафаєв, Олександр Василенко, Тетяна Кумановська та ін.

Одним із провідних викладачів кафедри сольного співу був н.а. УРСР та МРСР, оперний співак, професор *Віктор Миколайович Курін* (1934–2005), який викладав у 1982–2005 рр. Серед його учнів – соліст Національної опери України, н.а. України, проф. Олександр Гурець, Павло Зібров, Леонід Тищенко й ін.

Неповторну тенорову школу заснував на кафедрі сольного співу в 1976–1999 н.а. УРСР, проф. *Володимир Ілліч Тимохін* (1929–1999). Його учні – солісти Національної опери н. а. України Олександр Дяченко, Володимир Кузьменко; з.а. України Андрій Романенко, Микола Шуляк. Із 2012 кафедру сольного співу очолює вихованець В. І. Тимохіна – н.а. України, соліст Національної опери України, проф. *Олександр Миколайович Дяченко* (серед учнів – солістка Національної опери України, з.а. України Тамара Калінкіна лауреати міжнародних конкурсів Олександр Вознюк, Богдан Волков, Іван Кіт, Юрій Лук'яненко, Олександр Островський, Тарас Присяжнюк, Ганна Твердова й ін.).

Цілу плеяду чудових вокалістів дав клас н.а. СРСР, Героя України, професорки *Євгенії Семенівни Мірошниченко* (1931–2009; викладала впродовж 1980–2010; у 2004–2005 н.р. завідувала кафедрою сольного співу). Серед її випускників – н.а. України Ольга Нагорна, Валентина Степова, Наталя Шелепницька; з.а. України Олена Арбузова, Тетяна Ганіна, Галина Грегорчак, Сергій Ковнір, Сергій Пащук, Катерина Страценко, Оксана Терещенко, Тамара Ходакова, Сусанна Чахоян; лауреатки міжнародних конкурсів Ольга Безсмертна (солістка Віденської опери), Тетяна Бондарь (солістка Оперної студії НМАУ; навчалась і закінчила асистентуру в проф. В. Г. Антонюк), Оксана Казанцева й ін.

Народний артист СРСР, професор *Микола Кіндратович Кондратюк* (1931–2006) працював у Київській консерваторії в 1968–2005. Поміж його учнів – н.а. України, д-р культурології, проф. Валентина Антонюк; соліст Національної опери України, лауреат міжнародних конкурсів і Шевченківської премії, н.а. України Микола Шопша; з.а. України Олександр Бондаренко, Аркадій Клейн, Володимир Чорнодуб; лауреати міжнародних конкурсів – соліст Національної опери Токіо (Японія) Денис Вишня, солістка Міланського театру La Scala, солістка Нью-

Йоркського Metropolitan Opera Оксана Дика (закінчувала навчання у М. Стеф'юк), солісти Празької Національної Опері (Чехія) Анатолій Орел, Віталій Ломакін, Євген Шокало; з.а. України, канд. мист., співак-бандурист Віктор Мішалов (Австралія – Канада); проф. Паризької Консерваторії (Франція) Павло Пштика; камерні співаки Вадим Вінник (Ізраїль), Вадим Швидкий (Німеччина) та ін.

Педагогічну естафету *Миколи Кіндратовича Кондратюка* на кафедрі сольного співу продовжила проф. *Валентина Геніївна Антонюк*, – авторка понад 200 наукових і навчально-методичних праць, серед яких – монографія «Українська вокальна школа» (1999; 2001), навчальний посібник «Постановка голосу» (2000) та підручник «Вокальна педагогіка (сольний спів)» (2007; 2012; 2017, – перший український підручник для майбутніх співаків, у якому повністю реалізовано новий державний освітній стандарт і втілено сучасні ідеї модернізації української музичної освіти). Працюючи на кафедрі з 1997 – по годинно та з 2000 – на постійній основі, проф. В. Г. Антонюк викладає сольний та камерний спів, а також лекційні курси фахових дисциплін вокалістам, створивши цілісний науково-методичний комплекс навчальних програм історико-теоретичних і фахових дисциплін, виконавської та педагогічної практики та здійснюючи наукове керівництво аспірантами й магістрантами. Серед її учнів – лауреати міжнародних конкурсів Тетяна Бондарь, Катерина Єрошкіна, Інна Ярема (солістки Оперної студії НМАУ), Дар'я Литовченко (солістка Львівського національного академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької), з.а. України, солістка Київського Національного академічного театру оперети Валерія Туліс. Наукову школу В. Г. Антонюк представляють д-р мистецтва Людмила Артюхова, канд. мист. Ольга Гриценко, Людмила Шорошева, Хоу Цзянь (КНР); канд. пед. наук Анна Ткачук.

Крім означених династій, на кафедрі сольного співу Київської консерваторії завжди працювали представники інших вокальних шкіл, які пов'язали творчу долю з Києвом. Так, грузинську вокальну школу в тут репрезентував з.а. ГРСР, доц. *Георгій Петрович Мартієв* (1907–1988; серед учнів – лауреат міжнародного конкурсу, викладач кафедри камерного співу Абрек

Хугаєв); казахську – н.а. КазРСР, професор *Ніна Костянтинівна Кукліна-Врана* (1915–1994; серед учнів – В’ячеслав Полозов, США). Школу Ленінградської консерваторії (клас проф. О. Ф. Мшанської) у Київській консерваторії впродовж 1981–2007 успішно представляла професор, н.а. СРСР *Галина Опанасівна Туфтіна* (1933–2007). Поміж її учнів – лауреати міжнародних конкурсів, н.а. України, лауреат Шевченківської премії Анжеліна Швачка, з.а. України Вікторія Ченська (солістки Національної опери України), з.а. України Марія Ліпінська (солістка Національного будинку органної та камерної музики) та ін. Вокальну школу Московської консерваторії (клас проф. Л. П. Савранського) на кафедрі сольного співу Київської консерваторії в 1982–1992 репрезентував н.а. України, соліст Київського оперного театру, професор *Сергій Давидович Козак* (1921–1993): співак, композитор, автор поетичних збірок і монографій, у 1984–1986 – директор Київської філармонії. Випускником Московської консерваторії (клас проф. М. Г. Гукової) був і видатний оперний та камерний співак, н.а. УРСР, Шевченківський лауреат, професор, у 1985–1994 рр. – завідувач кафедри сольного співу НМАУ *Костянтин Дмитрович Огневої* (1926–1999), серед учнів якого – народні артисти України, доцент Ігор Борко (з 2013 – викладач кафедри сольного співу), а також відомі естрадні співаки Віталій Білоножко, Степан Гіга, Микола Мозговий, Олександр Пономарьов; з.а. України Павло і Петро Приймаки, Раїса Горбатенко, Лідія та Любов Криворотови (тріо бандуристок Київської філармонії), а також доцент кафедри оперного співу НМАУ, з.д.м. України, кандидат мистецтвознавства, лауреат міжнародних конкурсів, доцент *Геннадій Миколайович Кабка*, котрий виховав з.а. України Юрія Аврамчука, Олександра Аніщенка, Сергія Бортника, Валентина Дитюка, Ірину Кулик, Володимира Одринського, Олега Філіпенка, Дмитра Яремчука; лауреатів міжнародних конкурсів, відомих оперних співаків Сурена Максutowa, Валентину Плужнікову, Олену Скіцько, Сергія Шаповала. Московську консерваторію (клас проф. О. С. Свешникової) також закінчив н.а. УРСР, соліст Національної філармонії України, професор *Григорій Якимович Гаркуша* (1941–2022; працював на кафедрі сольного співу

впродовж 1993–2017; на кафедрі камерного співу – з 2017). У його педагогічному активі – заслужені артисти України, соліст Національної опери України Дмитро Кузьмін та соліст квартету «Гетьман» Петро Максимович; лауреати міжнародних конкурсів Роман Сухий (США), Сергій Дяченко й ін.

Харківську вокальну школу на кафедрі впродовж 1976–1989 представляв учень проф. *Тамари Яківни Веске*, видатний співак, соліст Національної опери України, н.а. СРСР *Василь Якович Третьак* (1926–1989), серед вихованців якого – н.а. України Василь Ватаманюк, з.а. України Олександр Дудка, Віктор Кавун, Іван Ткаченко. Носіями Харківських вокальних традицій на кафедрі сольного співу впродовж 1990–2023 був соліст Національної опери України, н.а. УРСР, проф. *Олександр Андрійович Востряков* (1944–2023; також – учень Т. Я. Веске), у колі вихованців якого – лауреати міжнародних конкурсів, солістка Національної опери України, н.а. України Лілія Гревцова, соліст Віденської опери Мар’ян Талаба й ін.

Вихованкою Одеської консерваторії (клас проф. О. Н. Асланової) була солістка Київського оперного театру, н.а. СРСР, проф. *Єлизавета Іванівна Чавдар* (1925–1989; працювала в 1968–1988, зав. кафедри сольного співу в 1969–1985). Серед її учнів – н.а. СРСР, лауреат державних премій Анатолій Солов’яненко, н.а. України Раїса Кузнецова, Вікторія Лук’янець; з.а. України Людмила Давимука (Міла Давімко), з.а. БРСР Людмила Колос, н.а. Південної Осетії Галина Артеменко, лауреатка міжнародних конкурсів Ніна Чепіга, соліст Празької національної опери (Чехія) Андрій Безчасний та ін.

Професорка *Зоя Петрівна Христич* (1932–2016) також була випускницею Одеської консерваторії (клас проф. О. М. Благовидової): солістка Національної опери України, лауреатка Шевченківської премії, н.а. УРСР, впродовж 1965–2011 викладала в Київській консерваторії сольний і камерний спів. З-поміж її численних учнів назвемо солісток Київського національного академічного театру оперети, н.а. України Ольгу Камінську й Людмилу Маковецьку, а також солістів Національної опери, н.а. УРСР, лауреатів Шевченківської премії, доц. НМАУ *Лідію Леонідівну Забілясту* та проф. *Володимира Даниловича Гришка*. Донедавна

кафедрі сольного співу працював і видатний представник школи О. М. Благовидової, – н.а. УРСР, соліст Національної опери України *Іван Вікторович Пономаренко* (1945–2019).

Провідною викладачкою камерного співу на кафедрі сольного співу Київської консерваторії впродовж 1941–2001 була лауреатка міжнародних конкурсів, видатна піаністка-концертмейстер, доц. *Зоя Юхимівна Ліхтман* (1919–2002). З. Ю. Ліхтман – авторка дослідницької праці «Вибрані романси українських композиторів (спроба виконавського аналізу)» (1970). Тож, камерного співу на кафедрі сольного співу Київської консерваторії навчали не тільки вокалісти, але й піаністи-концертмейстери: *Розалія Наумівна Ельвова, Лев Юхимович Острін; Лідія Оттонівна Ржецька, Наталя Веніамінівна Татарінова, Анатолій Миколайович Ільїн, Людмила Володимирівна Скірко*.

У травні 2017 року, рішенням Вченої ради НМАУ імені П. І. Чайковського, кафедру сольного співу було розділено на дві самостійні кафедри: камерного та оперного співу. Кафедру камерного співу очолила докторка культурології, професорка, н.а. України, чл. Національних спілок письменників, театральних діячів України та Всеукраїнської музичної спілки *Валентина Геніївна Антонюк*. До складу новоствореної кафедри ввійшли лауреати міжнародних конкурсів, н.а. України, лауреати Шевченківської премії, професори *Валерій Григорович Буймістер* (1948–2021), *Володимир Данилович Гришко, Анатолій Іванович Кочерга, Тетяна Миколаївна Кумановська, Людмила Володимирівна Юрченко*; з.а. України *Дмитро Володимирович Агеев, Віталій Іванович Жмуденко* (1941–2021), *Петро Андрійович Коваль* (1945–2018), *Марія Віталіївна Кононова* (канд. мист.), *Марія Олександрівна Ліпінська, Єлизавета Вячеславівна Ліпітюк, Валентина Володимирівна Матюшенко, Наталя Іванівна Николаїшин, Валерія Юріївна Туліс, Тамара Анатоліївна Ходакова, Вікторія Станіславівна Ченська, Микола Вікторович Шуляк*; викладачі *Людмила Яківна Артюхова* (д-р мистецтва), *Тетяна Віталіївна Бондарь, Марія Валеріївна Буймістер, Михайло Володимирович Гуменний-Петрівський, Катерина Олександрівна Єрошкіна, Василь Романович Колибабюк, Андрій Ігорович Кошман, Валентина Петрівна*

Неберекутіна-Семенова, Лариса Михайлівна Роман, Ольга Вячеславівна Рудик, Віктор Іванович Сачок, Олег Сергійович Тонкошкура, Надія Григорівна Фесенко, Інна Андріївна Ярема; викладачі вокального ансамблю *Ірина Юріївна Доценко, Олена Леонтіївна Кумановська, Інна Віталіївна Пліш* (з.а. України), *Абрек Годійович Хугаєв*.

На кафедрі працюють кваліфіковані піаністи-концертмейстери, лауреати міжнародних конкурсів *Ірина Георгіївна Дубчак, Оксана Володимирівна Євсюкова, Марія Дмитрівна Каляпіна, Артем Данилович Лавріненко, Лариса Петрівна Максимчук, Людмила Михайлівна Овчиннікова, Дмитро Борисович Півненко* (секретар), *Ольга Петрівна Рогач, Олена Володимирівна Снігур*; сумісники *Ганна Георгіївна Бубнова, Ірина Олександрівна Бурган, Марія Вячеславівна Когут, Зінаїда Денисівна Лебедева, Соломія Володимирівна Пеца-Ославська, Валентин Олександрович Рукомойніков*; погодинники *Ольга Георгіївна Савайтан* (кандидат мистецтвознавства), *Георгій Володимирович Сирбу*. Середній вік співробітників молоді кафедри камерного співу НМАУ не сягає й 40 років.

Викладачі та концертмейстери кафедри камерного співу є діючими виконавцями, провідними солістами мистецьких осередків столиці України, відомими в зарубіжжі. Всі вони мають визначні творчі здобутки в камерно-концертній та оперній діяльності, змістовний репертуар, фондові записи на Українському Радіо, є засновниками та членами журі численних вокальних конкурсів в Україні та за її межами. У своєму розвитку колектив спирається на високі традиції, культивовані видатною когортою викладачів і концертмейстерів кафедри сольного співу, які своєю довголітньою творчою діяльністю заклали підґрунтя сучасної кафедри камерного співу.

Нині випускаюча кафедра камерного співу веде підготовку бакалаврів, магістрів, асистентів-стажистів і творчих аспірантів із галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 025, спеціалізації «Камерний спів», очної форми навчання. Концепція кафедри визначається потребою реформування основних аспектів її освітньої, творчо-виконавської та наукової діяльності з урахуванням сучасних запитів ринку праці; потребою відповідності найви-

щим еталонам вокального виконавства і педагогіки, з метою підвищення світового рейтингу навчального закладу.

Серед вихованців і викладачів кафедри – понад 60 лауреатів престижних міжнародних конкурсів, які сміливо підкорюють камерно-концертний олімп.

У 2022 році вихованка В. Г. Буймістера Ван Чжень (КНР) успішно захистила дисертацію на ступінь д-ра мистецтв (творчий керівник – А. І. Кочерга; науковий консультант – д-р мист. М. Ю. Северинова). У 2023 році ступінь д-ра мистецтв отримала викладачка Л. Я. Артюхова (тв. кер. – В. Г. Антонюк; н. конс. – М. В. Кононова). У творчій докторантурі продовжують навчання лауреати міжнародних конкурсів Т. Павлюк, В. Сачок, І. Федоровська та Чжан Цзелян (КНР). Сміливі творчо-наукові проекти аспірантів кафедри присвячені виконанню та дослідженню обробок фольклорних солоспівів, вокальної музики епохи бароко та вокальних циклів сучасних українських і зарубіжних авторів.

Розвиток кафедри камерного співу як структурного підрозділу НМАУ орієнтовано на відбір і підготовку талановитої молоді для продуктивної діяльності у сфері національного та світового вокального мистецтва; проведення науково-методичних досліджень і розробку інноваційних технологій у сфері вокального виконавства та педагогіки на основі інтеграції науки, освіти й концертного виробництва. Удосконалення освітньої діяльності кафедри відбувається через створення системи підготовки майбутніх співаків на основі єдності навчання, виховання, виконавської й педагогічної практики студентів, науково-практичних досліджень із пріоритетних напрямків розвитку НМАУ. За порівняно недовгий час існування кафедри, попри всі виклики, спричинені пандемією та війною в Україні, можна констатувати підвищення ефективності її концертно-виконавської, творчо-педагогічної та інноваційної діяльності (в тому числі – міжнародної). Переможцями різноманітних вокальних конкурсів уже стали понад 60 наших студентів. Починаючи з 2017 року, кафедрою проведено дев'ять науково-практичних конференцій, численні майстер-класи провідних викладачів, тематичні концерти, науково-методичні семінари до 150-річчя професора О. О. Муравйової та до

100-річчя видатного педагога-концертмейстера З. Ю. Ліхтман; міжнародні наукові конференції «Актуальні проблеми вокальної педагогіки та виконавства» та «Мистецькі родини (ювілейні дати)», а в 2021 започатковано Міжнародний науково-творчий проєкт «Виконавські та педагогічні традиції української вокальної школи в контексті розвитку міжнародних зв'язків», яким передбачено підвищення професійної кваліфікації викладачів вокалу. Відбулися численні благодійні лекції-концерти «Антологія українського солоспіву», «Вокальна Шевченкіана»; конкурс «Солоспів», – авторські проєкти В. Г. Антонюк. У Колонному залі імені М. В. Лисенка Національної філармонії України та ін. лунають цикли концерти циклів «Педагог і його учні», «Українські композитори: класика і сучасність», «Музика бароко» в яких разом із викладачами кафедри на сцену виходять їхні талановиті учні.

Кафедра камерного співу готує співаків (солістів та артистів хору), а також викладачів, – бакалаврів і магістрів музичного мистецтва. За структурою кафедри закріплено такі основні професійні дисципліни: індивідуальні – «Фах (сольний спів: підготовка концертної програми)», «Вокальний ансамбль», «Методика написання дипломної роботи», «Підготовка магістерської наукової роботи», «Педагогічна практика»; групові – «Історія вокального виконавства», «Основи вокальної методики», «Вокальна педагогіка вищої школи», «Методика викладання фахових дисциплін у закладах вищої освіти» (авторські лекційні курси В. Г. Антонюк). Всього ж за кафедрою закріплено 80 навчальних дисциплін (50 у бакалаврів, 30 – у магістрів). Програми навчальних дисциплін розроблено на основі останніх вимог Державного освітнього стандарту України. До навчального репертуару з фаху входять твори українських і зарубіжних композиторів різних епох і стилів, жанрів і форм, і неодмінно – фольклорні солоспіві без інструментального супроводу.

Організаційно-виховна робота викладачів кафедри спрямована на формування у студентів знань і навичок співака, викладача та дослідника:

– виховання талановитої молоді на високих зразках класичної та сучасної вокальної музики різних форм, жанрів і стилів кваліфікованих

фахівців та національно свідомих і соціально зорієнтованих громадян України;

– сприяння розвитку студентського самоврядування, підтримка ініціативи в усіх сферах навчального, музичного, суспільно-культурного життя;

– залучення студентів кафедри камерного співу до участі в формуванні сучасного музичного середовища, творчих зустрічах з українськими та зарубіжними видатними діячами вокального мистецтва;

– налагодження ефективного зв'язку з випускниками кафедри, сприяння подальших контактів із ними;

– коригування освітньо-виховного процесу засобами організації науково-практичних конференцій, майстер-класів, лекцій-концертів, конкурсів тощо.

У перспективі колективом кафедри буде досягнуто:

– високого розвитку кафедри камерного співу як важливого структурного підрозділу НМАУ імені П. І. Чайковського, орієнтованого на підготовку висококваліфікованих вокалістів для музичного мистецтва України й світу;

– збільшення обсягу та підвищення ефективності наукових і навчально-методичних досліджень, спрямованих на розробку сучасних освітніх моделей вокального навчання для задоволення зростаючого попиту сучасного глобалізованого суспільства на підготовку вокалістів і викладачів високої кваліфікації, які мають фундаментальні знання та практичні навички;

– активізації діяльності кафедри в міжнародному освітньому просторі, а саме: співробіт-

ництво з зарубіжними науковими установами та навчальними закладами; членство у міжнародних наукових програмах та фондах; участь у міжнародних мистецьких проєктах, конференціях, симпозіумах, семінарах, майстеркласах, конкурсах.

Здобутки кафедри камерного співу НМАУ в хронописі вокальної школи Київської консерваторії розглянуто вперше, що становить незаперечну *наукову новизну дослідження*.

Висновки. Хронопис вокальної школи Київської консерваторії здійснено в іменах її достойників, – викладачів і лекторів, які виховали не одне покоління видатних українських співаків і вокальних педагогів. Головною рисою вокальної школи Київської консерваторії визначено спадкоємність досвіду. Відзначено, що, заснована в 2017 році, випускаюча кафедра камерного співу стала потужним осередком вищої вокальної освіти. На кафедрі діє магістратура, асистентура й творча аспірантура. Виховна робота серед студентів кафедри полягає не лише в опануванні вузько-однобічними професійними засобами: у напрацьованих методиках акумульовано міждисциплінарну проєкцію сукупності знань про музичне мистецтво, що є безсумнівним свідченням реального процесу культурогенезису у творенні сучасного вокального художнього простору. Ця школа, як історична модель музичного життя, уособлює зміст професійної вокальної освіти України в періоди становлення, розвитку й розквіту основних форм навчального процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонюк В. Г. Кафедра камерного співу – спадкоємиця традицій вокальної школи Київської консерваторії. *Музика. Український інтернет-журнал*. 2022.12.04. URL: http://mus.art.co.ua/kafedra-kamernoho-spivuspadkoiemytsia-tradytsiy-vokalnoi-shkoly-kyivskoi-konservatorii/?fbclid=IwAR2EDkILOaT3m3r2Pu2fx07wlsDq8yJZ_fdw6IcnFzjYb33gZnPBKccmot4
2. Антонюк В. Г. Кафедра сольного співу. *НМАУ імені П. І. Чайковського – 100 років : монографія*. Київ : Музична Україна, 2013. С. 349–358.
3. Антонюк В. Г. Українська вокальна школа: етнокультурологічний аспект : монографія / 2-ге вид. Київ : Українська ідея, 2001. 144 с.
4. Бондаренко А. І. Щодо доцільності використання імені Чайковського у назвах закладів освіти України. *Věda a perspektivy*. 2023. No. 2 (21). DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-2\(21\)-321-336](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-2(21)-321-336)
5. Євтушенко Д. Г. Роздуми про голос: нотатки педагога-вокаліста. Київ : Музична Україна, 1979. 91 с.
6. Колодуб І. С. Практичні поради педагога-вокаліста. Київ : Музична Україна, 2010. 54 с.
7. Михайлова Т. М. Виховання співаків у Київській консерваторії: хронологічний огляд з 1863 по 1963 рр. Київ : Музична Україна, 1970. 128 с.

REFERENCES:

1. Antonyuk V. G. (2022). Kafedra kamernogo spivu – spadkojemycja tradycij vokalnoji shkoly Kyivs'koi konservatoriji [The Department of Chamber Singing is the heir to the traditions of the vocal school of the Kyiv Conservatory]. *Muzyka. Ukrains'kyj internet-zhurnal*. URL: http://mus.art.co.ua/kafedra-kamernoho-spivu-spadkoiemytsia-tradytsiy-vokalnoi-shkoly-kyivskoi-konservatorii/?fbclid=IwAR2EDkILOaT3m3r2Pu2fx07wlsDq8yJZ_fdw6IcnFzjYb33gZnPBKccmot4
2. Antonyuk V. G. (2013). Kafedra solnogo spivu [Department of solo singing]. *NMAU imeni P. I. Tchaikovskogo – 100 rokiv : monografija*. Kyiv : Muzychna Ukraina. S. 349–358 [in Ukrainian].
3. Antonyuk V. G. (2001). Ukrains'ka vokal'na shkola: etnokul'turologhichnyj aspekt : monografija / 2-ghe vyd. [Ukrainian vocal school: ethnocultural aspect: monograph / 2nd ed.]. Kyiv : Ukrains'ka ideja. 144 s. [in Ukrainian].
4. Bondarenko A. I. (2023). Shchodo dotsilnosti vykorystannia imeni Tchaikovskogo u nazvakh zakladiv osvity Ukrainy [On expediency of Tchaikovsky's name using in the names of educational institutions of Ukraine]. *Věda a perspektivy*. No. 2 (21) [in Czech Republic]. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-2\(21\)-321-336](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-2(21)-321-336)
5. Yevtushenko D. H. (1979). Rozdumy pro holos: notatky pedahoha-vokalista [Reflections on the voice: notes of a teacher-vocalist]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 91 s. [in Ukrainian].
6. Kolodub I. S. (2010). Praktychni porady pedahoha-vokalista [Practical advice of a teacher-vocalist]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 54 s. [in Ukrainian].
7. Mykhajlova T. M. (1970). Vykhovannja spivakiv u Kyivs'kij konservatorii: khronologichnyj ogljad z 1863 po 1963 rr. [Education of singers at the Kyiv Conservatory: a chronological review from 1863 to 1963]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 128 s. [in Ukrainian].